

Crisu Dascălu

Traducându-l pe Rilke

Sunt aproape convins că orice act de traducere a unui text literar este însoțit de reflecții teoretice asupra acestei activități în general. Mi-am oferit o asemenea experiență cu mai multi ani în urmă, când am tradus o seamă de poezii din opera lui Rainer Maria Rilke în limba română, dintre care unele au apărut în revista timisoreană *Orizont* (1985, nr. 2, p.16). Cu acel prilej, mi-am consolidat mai vechea părere potrivit căreia traducerea poetică nu este doar o transcodare lingvistică, ci o activitate în decursul căreia intervin, alături de cel lingvistic, o pluralitate de coduri: estetic, stilistic, prozodic, muzical etc. La acestea se adaugă, prioritar, codul autorului, care pretinde a fi recunoscut nu numai într-o traducere a unui text izolat, ci și în toate traducerile din texte aparținând aceluiasi autor. A lua în considerare, concomitent, toate aceste coduri este o dificultate resimțită mai puțin în actul traducerii și mult mai mult în rezultatele acestuia, ale căror infidelități față de original se explică tocmai prin ignorarea unuia sau a altuia dintre coduri. Atitudinea traducătorului față de coduri este influențată de faptul că acestea se împart în două mari categorii, și anume: coduri imperative și coduri permissive. Codurile imperative sunt acelea a căror nesocotire produce abateri (pozitive sau negative), resimțite ca atare de o comparație cu originalul, pe când ignorarea codurilor permissive produce efecte insesizabile altfel decât printr-o analiză detaliată, de specialitate. Efectele negative ale încălcării codurilor imperative pot fi compensate cu ajutorul codurilor permissive. Este ceea ce îmi propun să dezvolt în continuare.

Materialul ilustrativ este reprezentat de poezia *Herbsttag*, al cărei text va fi confruntat cu trei traduceri românești, datorate lui Al. Philippide, A. E. Baconsky și - fie-mi permis - Crisu Dascălu. Pentru început, las să urmeze originalul german și variantele sale în limba română:

Rainer Maria Rilke

HERBSTTAG

Herr: es ist Zeit. Der Sommer war sehr gross.
Leg deinen Schatten auf die Sonnenuhren,
und auf den Fluren lass die Winde los.

Befiel den letzten Früchten voll zu sein;

158

gib ihnen noch zwei südlichere Tage,
dränge sie zu Vollendung hin und jage
die letzte Süsse in den schweren Wein.

Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr.
Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben,
wird wachen, lesen, lange Briefe schreiben
und wird in den Aleen hin und her
unruhig wandern, wenn die Blätter treiben.

ZI DE TOAMNĂ

E vremea, Doamne! Vara a fost lungă.
Aruncă-ti umbra peste cadranele solare
și vânturile pe câmpii le-alungă.

Dă fructelor din urmă porunci să fie pline;
mai dă-le două zile de la sud,
îndeamnă-le s-ajungă coapte bine,
și toarnă dulce suc în vinul crud.

De-acum cel fără casă mereu pribeag va fi.
Cel singur va fi singur vreme lungă,
va sta de veghe, lungi scrisori va scri
și prin alei mereu va rătăci,
nelinistit, când frunzele s-alungă.

(Traducere: Al. Philippide)

ZI DE TOAMNĂ

Doamne, e timpul. Vara a fost mare,
coboară-ti umbra peste cadranele solare
și lasă vântul liber prin câmpii.

Dă ultimelor fructe har deplin
mai dă-le două zile de miazăzi, și cere
să se îplinească fără-ntârziere,
și-o ultimă dulceață toarnă-n vin.

De-acum cel fără casă rămâne-n pribegie,
cel singur va fi singur multă vreme,
va sta de veghe, lungi scrisori va scrie

159

si zbuclumat pe-alei o să-ntârzie
cu frunzele prin vântul care geme.

(Traducere : A.E. Baconsky)

ZI DE TOAMNĂ

Doamne: e vreme. Si ce mare vara.
Asază-ti umbra pe solarul ceas
si spre câmpii îndreaptă vântul seara.

Dă ultimelor fructe împlinire
si două zile de căldură încă
si-mpinge-le-n desăvârşire
si ultima dulceată-n vin o-aruncă.

Cel fără casă nu-si mai face acum,
cel mult prea singur singur va rămâne,
veghind, citind, plecat pe stranii rune
si pe alei va rătăci, de fum,
nelinistit, iar frunza va apune.

(Traducere: Crisu Dascălu)

Cel mai drastic dintre codurile imperative este, fără îndoială, cel lingvistic si, în cadrul acestuia, prioritatea revine subcodului lexical, adică celui care asigură coerența textului. Firește că, si în această privință, chestiunea trebuie privită nuanțat, în sensul că alături de cuvintele-cheie (dintre care multe cu statut simbolic) apar si cuvinte fără o semnificație decisivă. Dacă anularea, în traducere, a unui cuvânt-cheie, înlocuirea lui cu un cuvânt având o altă semnificație sau, dimpotrivă, introducerea unui cuvânt inexistent în original constituie abateri (pe care însă numai comparația cu originalul le evidentiază!), orice modificare a statutului celorlalte cuvinte nu produce devieri sensibile.

Nu este, însă, indiferentă poziția cuvântului în text, în sensul că el poate ocupa un loc privilegiat, cum este începutul si finalul de vers, sau, dimpotrivă poate fi retras în interiorul versului, spațiu în care cuvântul intră în semianonimat. Într-o poezie canonică, așa cum este *Herbsttag*, pozițiile inițială si finală joacă un rol esențial în evidențierea anumitor cuvinte dar si în coagularea coezivă a textului, prin distribuirea unor regularități lexicale (*und, wer*) si fonematice (*dränge, die; wer, wird; und, unruhig*). În principiu, ar fi de așteptat ca în textul tradus aceste puncte de relevanță să fie ocupate de aceleasi cuvinte ca si în original sau de cuvinte capabile să întretină raporturi fonematice similare celor din original. Din această cauză vom proceda la o analiză comparativă între cuvintele distribuite în poziție inițială si finală în textul lui Rilke si cele situate în aceleasi poziții în textele traduse. Pentru a usura comparația, însemnăm cu un asterisc cuvintele din traduceri care nu se regăsesc în original:

Cuvinte în poziție inițială

	Rilke	Philippide	Baconsky	Dascălu
I.				
1.	Herr	*e	Doamne	Doamne
2.	leg	aruncă-ti	coboară-ti	asază-ti
3.	und	si	si	si
II.				
4.	befiehl	*dă	*dă	*dă
5.	gib	*mai	*mai	*si
6.	dränge	*îndeamnă	*să se-mplinească	*si
7.	die	*si	*si	*si
III.				
8.	wer	*de-acum	*de-acum	cel
9.	wer	cel	cel	cel
10.	wird	*va sta	*va sta	*veghind
11.	und	si	si	si
12.	unruhig	nelinistit	*cu frunzele	nelinistit

Cuvinte în poziție finală

	Rilke	Philippide	Baconsky	Dascălu
I.				
1.	gross	lungă	mare	*vara
2.	Sonnenuhren	cadranele solare	cadranele solare	solarul ceas
3.	los	*lungă	*câmpii	*seara
II.				
4.	sein	*pline	*deplin	*împlinire
5.	Tage	*sud	*cere	*încă
6.	jage	*bine	*-ntârziere	*desăvârşire
7.	Wein	*crud	vin	*aruncă
III.				
8.	mehr	*va fi	*priebugie	*acum
9.	bleiben	*lungă	*vreme	*rămâne
10.	schreiben	va scri	va scrie	*rune
11.	her	*va rătăci	*o să-ntârzie	*fum
12.	treiben	s-alungă	*geme	*va apune

Luând în considerare importanta punctelor de distribuție a acestor cuvinte, poate surprinde ponderea mare (63,9%) a cuvintelor din textul original fără corespondent în cele trei traduceri românești. O nuanțare se impune, totuși, între distribuția inițială și cea finală, în sensul că infidelitatea față de original este mai mare în ultimul caz (75%, față de 52,8%). Mai semnificativ este faptul că această infidelitate crește, în cazul cuvintelor aflate în poziție finală, dinspre prima spre ultima strofă, ceea ce conduce la posibilitatea enunțării unei reguli a cărei aplicabilitate trebuie verificată, desigur, pe un număr mult mai mare de situații. Am în vedere constatarea că infidelitatea față de original descrește, într-un text poetic canonic și suficient de lung, dinspre stânga spre dreapta și de sus în jos. În ce privește numărul atât de ridicat de cuvinte din textul original fără corespondent în traduceri el se explică și prin faptul că aproximativ jumătate dintre ele vehiculează sensuri foarte generale, fiind vorba despre conjuncții, pronume, articole, adverbe.

Orice text poetic se caracterizează, în principiu, printr-o stare de echilibru între coerența și coeziunea sa, în sensul că orice diminuare într-un plan atrage după sine o augmentare a mijloacelor în planul celălalt. În cazul textului pe care îl discut, pierderea de substanță lexicală prin traducere este de presupus că e compensată printr-o sporire a unora dintre mijloacele coezive. Voi verifica această aserțiune prin luarea în considerare a structurilor aliterante, care fac parte din arsenalul resurselor eufonice.

Relația de identitate între sunetele inițiale a două sau ale mai multor cuvinte, aliteratia se poate manifesta în cadrul aceluiași vers sau în cadrul unor versuri diferite. În prima situație se poate vorbi de aliteratie orizontală iar în cel de al doilea, de aliteratie verticală. Este evident că varianta orizontală contribuie la coeziunea versurilor, pe când cea verticală sprijină coeziunea strofei sau a întregului text. Din motivul arătat, eficacitatea celei verticale este mult mai mare decât a variantei orizontale, diferentă reflectată și în preferința arătată de Rilke ipostazei mai productive.

În prima strofă a textului german, sunt prezente următoarele structuri aliterante (în paranteză se indică numărul versului în care apar cuvintele purtătoare, astfel încât se poate deduce cu ușurință caracterul orizontal sau vertical al figurii): der (1) - deinen (2) - den (3) - die (4); leg (2) - lass (3) - los (3); Sommer (1) - Sonnenuhren (2); war (1) - Winde (3); auf (2) - auf (3). Prin urmare, 9 aliteratii, dintre care 6 verticale și 3 orizontale. Aliteratiile strofei a II-a sunt următoarele: den (4) - dränge (6) - die (7) - den (7); sein (4) - südliche (5) - sie (6) - Süsse (7); voll (4) - Vollandung (6) - Früchten (4); letzten (4) - letzte (7); zu (4) - zwei (5) - zur (6); ihnen (6) - in (7), adică 13 aliteratii, dintre care 10 verticale și doar trei orizontale. În sfârșit, strofa a II-a conține aliteratiile cele mai numeroase: wer (8) - wer (9) - wird (10) - wachen (11) - wandern (12) - wenn (12); baut (8) - bleiben (9) - Briefe (10) - Blätter (12); Haus (8) - hat (8) - hin (11) - her (11); lange (9) - lesen (10) - lange (10); jetzt (8) - jetzt (9); und (11) - unruhig (12); den (11) - die (12); ist (9) - in (11), în total 19 aliteratii, dintre care 13 verticale și 6 orizontale. Prin urmare, în textul lui Rilke sunt prezente 41 de aliteratii (29 verticale și 12 orizontale), dispuse astfel pe strofe: 9 - 13 și 19. Pentru textele traduse, principiul de identificare și clasificare a aliteratiilor este același. În traducerea lui Philippide, în strofa I: vremea (1) - vara (1) - vânturile (3); aruncă (2) - alungă (3); cadranele (2) - câmpii (3). În strofa a II-a: dă (4) - din (4) - dă (5) - două (5) - de (5) - dulce (7); fructelor (4) - fie (4); porunci (4) - pline (4); să (4) - sud (5) - s- (6) - suc (7); coapte (6) - crud (7). În strofa a III-a apar aliteratiile: cel (8) - cel (9); casă (8) - când (12);

de (8) - de (10); fără (8) - frunzele (12); mereu (8) - mereu (11); pribeag (8) - prin (11); va (8) - va (9) - vreme (9) - veghe (10); singur (9) - singur (9) - sta (10) - scrisori (10) - scri (10) - s- (12); lungă (9) - lungi (10); alei (11) - alungă (12). În total, textul lui Philippide conține 32 de aliteratii, dintre care 22 verticale și 10 orizontale.

Traducerea efectuată de Baconsky conține următoarele aliteratii, dispuse astfel pe strofe. În strofa I: coboară (2) - cadranele (2) - câmpii (3); vara (1) - vântul (3); lasă (3) - liber (3); peste (2) - prin (3). În strofa a II-a: dă (4) - deplin (4) - dă (5) - două (5) - de (5) - dulceată (7); ultimelor (4) - ultimă (7); fructe (4) - fără (6); mai (5) - miazăzi (5); si (5) - si (7); să (6) - se (6). În strofa a II-a se întâlnesc aliteratiile: de (8) - de (10); acum (8) - alei (11); cel (8) - cel (9); fără (8) - frunzele (12); casă (8) - care (12) - cu (12); pribegie (8) - prin (12) - singur (9) - singur (9) - sta (10) - scrisori (10) - scrie (10); va (9) - vreme (9) - va (10) - veghe (10) - va (10) - vântul (12). În textul lui Baconsky apar 32 de aliteratii, dintre care 19 verticale și 13 orizontale.

În prima strofă a traducerii Dascălu sunt identificabile următoarele aliteratii: vreme (1) - vara (1) - vântul (3); ce (1) - ceas (2); solarul (2) - spre (3) - seara (3), în total 5 aliteratii, dintre care 2 orizontale și 3 verticale. În strofa a II-a se întâlnesc aliteratiile: dă (4) - două (5) - de (5) - desăvârșire (6) - dulceată (7); împlinire (4) - încă (5) - -mping (6) - -n (7); si (5) - si (6) - si (7); ultimelor (4) - ultima (7), în total 10 aliteratii, dintre care 8 verticale. În strofa a III-a apar aliteratiile: cel (8) - cel (9) - citind (10) - fără (8) - face (8) - fum (11) - frunza (12); nu (8) - neliniștit (12); acum (8) - alei (11) - apune (12); prea (9) - plecat (10) - pe (11), singur (9) - singur (9) - stranii (10); va (9) - veghind (10) - va (11) - va (12); rămâne (9) - rune (10) - răfăci (11); în total, 34 de aliteratii, dintre care 27 verticale și 7 orizontale.

Totalizând situația aliteratiilor în cele trei traduceri, se ajunge la rezultatul de 98, dintre care 68 verticale și 30 orizontale. Pe strofe, situația globală este următoarea: în strofa I - 14 aliteratii, în strofa a II-a - 33 iar în cea de a treia - 51. Acestei progresii îi corespunde o progresie similară în ce privește media aliteratiilor pe vers în fiecare strofă: 4, 67 (I), 11 (II) și 17 (III). O atare intensificare a numărului de aliteratii atestă impulsul de a spori coeziunea textului pe măsură ce acesta se apropie de final. Se înregistrează, astfel, în planul coeziunii textuale, o tendință inversă în raport cu cea constatată în planul coerenței textuale a traducerilor. Desigur, o astfel de distribuție a aliteratiilor în text nu este efectul unei premeditări din partea traducătorilor, ci rezultatul unei tendințe naturale, spontane a acestora de a asigura un echilibru al textului tradus.